

WPROWADZENIE

Niekwestionowanym bohaterem tej pracy zbiorowej jest fenomen lokalności; wynika to z tego, że o lokalności mówi się nie tylko coraz więcej w naukach społecznych i na ich pograniczach ideologicznych i politycznych, ale i z tego, że problematyka ta zyskała na znaczeniu teoretycznym. Na przykład mówi się o lokalności, gdy w ślad za U. Hannerzem pragnie się skontrastować kosmopolitów i „lokalistów”, gdy chce się zdiagnozować przestrzeń życiową jednostek i grup oraz ustalić, jaka przestrzeń jest optymalna z punktu widzenia ich potrzeb i interesów w warunkach społeczeństwa demokratycznego, państwa otwartego czy jednoczącej się Europy.

Lokalność jest tym zjawiskiem, które można traktować jako papierek lakmusowy próbując określić wagę (znaczenie) poszczególnych perspektyw badawczych, koncepcji teoretycznych czy projektów badań terenowych. Jest tym właśnie zjawiskiem, które koncentruje uwagę zarówno zwolenników tradycyjnych koncepcji socjologicznych i etnograficznych więzi społecznych i lokalnych na tych więziach opartych, jak i zwolenników ujęć postmodernistycznych, dzięki którym lokalność traci powiązania z małymi układami terytorialnymi i staje się domeną jednostek i grup, które w różnych fazach swego życia zachowują się jak turyści, a ich lokalność jest jedynie przenośną prywatnością. Najogólniej mówiąc, książka ta na różne sposoby próbuje zmagać się z tym zjawiskiem społecznym i kulturowym i ze sposobami jego analiz czy – szerzej – podejść teoretycznych.

„Oblicza lokalności” (bo taki jest tytuł książki) są zbiorem większych lub mniejszych prac przygotowywanych w ciągu ostatnich pięciu lat, w których autorzy – socjologowie, antropologowie, historycy, politologowie i filozofowie – próbują pokazać różnorodność lokalności, odwołując się do badań terenowych wybranych społeczności lokalnych i odnosząc się do koncepcji teoretycznych. O tych obliczach piszą korzystając z różnych perspektyw teoretycznych – indywidualistycznych i kolektywistycznych, mikrospołecznych i mezospołecznych, odwołujących się bądź do społeczeństwa i kultury nowoczesnej, bądź do społeczeństwa i kultury ponowoczesności.

W książce znajdują się artykuły zarówno tradycyjne w podejściach badawczych (odwołujące się do klasycznych koncepcji małych społeczności terytorialnych, więzi społecznych, form instytucjonalizacji), jak i rozprawy dotyczące problemu, jak należy badać lokalność w świecie społecznym, w którym zakorzenienie realne jest rzadkością, wyobrażone zaś – cnotą. Są tam artykuły, które przedstawiają z wielką pieczołowitością konkrety z życia określonej społeczności lokalnej (ale zawsze mając na uwadze jakąś koncepcję teoretyczną), a także takie studia, w których przede wszystkim ich autorom chodzi o wykazanie, jakie inspiracje teoretyczne dla lokalności płyną z koncepcji komunitarianizmu, jakie z koncepcji fenomenologii, jakie zaś – z koncepcji ideologii, teorii regionalizmu czy tradycji.

W książce autorzy – skrycie lub jawnie – zmagają się z konkretną materią lokalności, a mianowicie z jej artykulacją w polskiej rzeczywistości przełomu XX i XXI wieku. Tym sposobem usiłują uczestniczyć w ważniejszych sporach teoretycznych o to, co się istotnego zmienia w sferze zakorzenienia jednostek i grup w określonych historycznie i politycznie ładach społecznych czy „chaotycznych” doświadczeniach zbiorowych; biorą udział w dyskusjach na temat „globalizacji”, wywołanych przez koncepcje Zygmunta Baumana i Rolanda Robertsona, czy w sporach między ideologami lokalizmów i globalizmów.

Problem lokalności okazał się dla większości autorów tak ważny, gdyż uznali oni, że bez jego analiz trudno odpowiadać na pytania o charakter zakorzenienia demokracji i emancypacji w działaniach i instytucjach społeczeństwa narodowego czy społeczeństwa obywatelskiego, a także o to, jak rekonstruować relacje jednostek z otoczeniem (gdym relacje te opisywane są w kategoriach strategii zawłaszczania przez jednostki terytorium materialnego lub terytorium symbolicznego, „wyobrażonego”).

Również lokalność okazuje się czymś ważnym dla badaczy i teoretyków demokracji – demokracji politycznej i społecznej. Trudno nie zmierzyć się w tych kwestiach z problematyką oddolnych lokal-

nych inicjatyw obywatelskich czy znaczenia lokalnej przestrzeni publicznej dla kształtowania się reprezentacji politycznej czy wzorców obywatelskości.

W dyskusjach wiodących do tej książki autorzy spierali się, czy społeczności lokalne stają się ważnym układem odniesienia także dla teoretyków komunitaryzmu lub konserwatystów socjologicznych, którzy poszukują wzorcowych form wspólnot społecznych i odnajdują je w niektórych realnych czy wyobrażonych społecznościach lokalnych będących przedmiotem namysłu i wiary wielu pokoleń badaczy z zakresu *community studies*.

Był też dla nich istotny wybór dominanty tematyki; stanowiła ją relacja „tradycja–współczesność”. Wielu autorów interesowała głównie mechanika tradycji lokalnych i regionalnych, a zwłaszcza tego, w jaki sposób w tradycjach zawarta jest siła społeczna, która tworzy „mocne” układy społeczne i systemy lokalne; inni śledzili raczej innowacyjne formy społeczne i kulturowe zaangażowania obywateli w życie lokalne i zastanawiali się nad możliwością przekształceń filarów instytucjonalnych określonych społeczności.

Lokalność jest też tak ważna dla autorów, gdyż jawi się im jako zjawisko wymagające studiów interdyscyplinarnych – współpracy zarówno filozofów, jak i socjologów, antropologów, historyków i politologów. Autorzy są świadomi, że istotność lokalności jako koncepcji i zjawiska wynika z tego, że studia nad nią mają długą i dobrą tradycję badawczą w Polsce. Daje o sobie znać, gdy się śledzi kontynuacje monografii Franciszka Bujaka, studia teoretyczne i badania empiryczne Pawła Rybickiego, Janusza Ziółkowskiego, Jacka Tarkowskiego czy Winicjusza Narojka (nie wspominając o obecnie pisanych pracach i prowadzonych badaniach w ośrodkach: warszawskim, rzeszowskim, białostockim, zielonogórskim, gdańskim, krakowskim i łódzkim). Dzięki tej tradycji u autorów książki można znaleźć ślady klasycznych ujęć więzi społecznych, układów społecznych, analiz form skupienia przestrzennego współczesnych społeczeństw, występujących w polskiej socjologii i etnografii.

W spojrzeniach na lokalność zaprezentowanych przez autorów spotykają się – moim zdaniem – tradycja socjologiczna (i nie tylko), a także nowe projekty naukowe i ideologiczne doskonalenia strategii uczestnictwa w życiu społecznym przez jednostki i zbiorowości, które szukają „swojego miejsca” w świecie późnej nowoczesności czy ponowoczesności. W tych nowych projektach znajdują wyraz ostatnie zmiany cywilizacyjne – poszukiwanie rozwiązań globalnych, przekształcanie przestrzeni społecznej państw i narodów czy nowe sposoby wiązania jednostki z jej środowiskiem materialnym i kulturowym.

Najogólniej mówiąc, w tej książce lokalność jest żywo przedstawiana, gdyż badacze – empirycy i teoretycy – z zaangażowaniem i wielką ciekawością podchodzą do pojęć i problemów związanych z lokalnością, nie bojąc się „ruchomych piasków” jej znaczeń i form wyrażania się społecznego. Można się tylko cieszyć, że przedstawiciele tak różnych dyscyplin, podejść i warsztatów badawczych uważają, że lokalność jest zjawiskiem ciekawym i że należy je badać odwołując się do strategii badań jakościowych związanych z orientacją kulturalistyczną.

Mówiąc krótko, i z tymi podejściami do lokalności, i z tymi strategiami bardzo się dużo ostatnio dzieje; i książka ta, która jest zbiorem kilkunastu studiów i artykułów, mam nadzieję, tę różnorodność lokalności ujawni. Mam też nadzieję, że pokaże ją nie tracąc z pola zainteresowań ani klasycznej problematyki więzi społecznej, ani instytucji demokracji lokalnej, ani też nie zapominając o coraz ważniejszych doświadczeniach wielokulturowości na pograniczach III RP i najnowszych koncepcjach zaufania, kapitału społecznego czy zaangażowania obywatelskiego wykorzystywanych w badaniach w Polsce.

W centrum uwagi autorów znalazły się przede wszystkim wybrane społeczności lokalne – głównie z ziem centralnych – w których badania (przede wszystkim wywiady, obserwacje i analizy danych instytucji) prowadzono w ostatnich sześciu latach. Prócz tego niektórzy autorzy analizują społeczności na pograniczach polsko-ukraińskim i polsko-niemieckim. Ponadto w polu zainteresowań wielu autorów będą te rozważania, które dotyczą problematyki teoretycznej, inspiracji metateoretycznych czy perspektyw badawczych, od których zależy charakter przekształceń wzorców analitycznych strategii badań nad społecznościami lokalnymi.

W książce zawarto przede wszystkim studia nad konkretnymi społecznościami lokalnymi, które łączy próba określenia mechanizmów i czynników sprzyjających budowaniu niepowtarzalności określonej społeczności lokalnej. (W takim budowaniu chodziło o zwrócenie uwagi na wartości i instytucje, które warunkują niezależność społeczności lokalnej od szeroko pojmowanego ich otoczenia zewnętrznego, począwszy od miejscowości sąsiednich i kończąc na abstrakcyjnym państwie czy nie mniej abstrakcyjnej „kulturze wszystkich Polaków”). Najogólniej mówiąc, zebrane w książce materiały empiryczne dotyczące różnych społeczności, a także studia teoretyczne łączące namysł nad tym, co jest globalne, narodowe i lokalne, zachęcają do rewizji przekonania o marginalnym charakterze problematyki społeczności lokalnej w stosunku do studiów nad państwem czy całością gospodarki.

Właśnie na społeczności lokalne w tej książce patrzono z perspektywy doświadczeń jednostek, zwłaszcza jednostek uprzywilejowanych, bo będących autorytetami w określonej społeczności lokalnej, z perspektywy doświadczeń małych grup i zbiorowości, które odgrywają rolę w przestrzeni małego miasta, osiedla, gminy, wreszcie z perspektywy organizacji, stowarzyszeń oraz struktur władzy samorządowej i państwowej, które oddziałują na zachowania jednostek i na działania instytucji w określonym układzie społecznym. Wreszcie obecna jest perspektywa pojmowania społeczności lokalnej w kategoriach wspólnoty politycznej lub wspólnoty kulturowej, odnoszących się do sfery zjawisk mezo- i mikrospołecznych.

Te wszystkie perspektywy pomagają wyraziście zarysować główne ramy teoretyczne, w których analizowane są różne aspekty lokalności. Takimi ramami są, z jednej strony, tradycja, z drugiej – współczesność, z całym ich skomplikowaniem aksjologicznym i instytucjonalnym. Dzięki nim będzie można zobaczyć takie wymiary społeczności lokalnych i ich aktorów, jak polityka, działania ekonomiczne, relacje etniczne w przestrzeni społecznej, co pozwala ustalić w tej społeczności lokalnej znaczenie dla analiz procesów budowania różnych form tożsamości społecznej.

W zebranych tekstach chcemy pokazać, czy dane społeczności lokalne są złożonym czy prostym układem społecznym określonym terytorialnie, ustalić, do jakiego typu należą relacje wewnątrz społeczności lokalnych i jaki typ pamięci jest związany ze społecznością lokalną i jej najważniejszymi aktorami.

Wszystkie zebrane artykuły wskazują na zróżnicowanie ujęć lokalności, pokazują jak się odtwarza odrębności regionalne i odrębności oparte na zasadach etnicznych. Takie zróżnicowanie widać też w analizach samorządności terytorialnej, w określaniu tego, co decyduje o rozwoju społeczności, o jej odrębności; *last but not least* – co blokuje, a co przyspiesza rozwój tych społeczności.

W zebranych artykułach podkreślających różnorodność zjawisk lokalności i różne do nich podejścia nie było raczej miejsca na akcentowanie separatyzmów. Separatyzmy, które często wiedą do istotnych blokad społecznych i kulturowych, do wyłączenia z państwa czy z Europy, nie ujawniły się w badaniach; autorzy pokazywali ograniczenia zasad współżycia lub sferę konfliktów w niektórych społecznościach lokalnych, ale w ich analizach nie generowały one zagrożeń dla poczucia swojskości i wspólnotowości na określonych terenach.

O tych wszystkich zjawiskach i podejściach – konkretnie lub abstrakcyjnie – pisali i zastanawiali się nad nimi współautorzy tej książki. Wszyscy byli uczestnikami seminarium w Instytucie Filozofii i So-

cyjologii PAN „Lokalne, narodowe, globalne”, a większość należała do rodziny wykonawców grantu KBN nr 1H01F 05611 (w latach 1996–1999) „Tradycje jako sposób radzenia sobie z nową rzeczywistością: studia porównawcze działań wzorotwórczych rodzin i autorytetów w wybranych społecznościach lokalnych”. Kierownikiem grantu była J. Kurczewska, głównymi wykonawcami: M. Kempny i H. Bojar. Badania przeprowadzone zostały w Węgrowie, Wrześni, Skoczowie i Starym Sączu – małych miasteczkach o silnych lub dość silnych tradycjach lokalnych i regionalnych, a funkcjonujących przed odzyskaniem niepodległości w wyniku I wojny światowej w obrębie trzech zaborów. W centrum zainteresowań znalazły się jednostki, rodziny i instytucje ważne dla lokalnego życia publicznego. Wykorzystano różnego typu analizy jakościowe, przede wszystkim pogłębione wywiady indywidualne z trzema kategoriami mieszkańców społeczności lokalnych, znaczących dla lokalnego zaangażowania obywatelskiego: przedstawicielami wybranych typów organizacji i stowarzyszeń, autorytetami formalnymi i nieformalnymi oraz reprezentantami różnego typu rodzin – zasiedziały, dawnych przybyszów i nowo osiadłych. (Szczegółową charakterystykę tych kategorii odnaleźć można w poszczególnych artykułach w tym tomie.) Ponadto, materiał empiryczny stanowiły historyczne analizy ważnych w przeszłości społeczności lokalnych instytucji społecznych oraz wydarzeń publicznych, dokumenty instytucji i dokumenty osobiste oraz wyniki obserwacji.

Książka ta nie jest jednak raportem z jednego czy dwóch badań grantowych – jest zbiorem studiów i rozpraw, które powstały w związku z tymi badaniami i refleksją nad nimi. Jest książką „nierówną”, bo taką być musi: wiąże ze sobą teksty o odmiennej przynależności dyscyplinowej, teoretyczno-metodologicznej czy empirycznej. Wiele tekstów odnosi się do samych teorii, inne zaś dotyczą konkretnych społeczności i konkretnych ich problemów (ale w tych ostatnich nie oznacza to, by były one monografią wszystkiego); próbowano je – myślę, że z niezłym skutkiem – podporządkować jednemu projektowi analitycznemu; prowadziła doń trudna droga długich i zaciętych kłótni o pojęcia, schematy i interpretacje. Temu projektowi podporządkowana jest czteroczęściowa struktura książki.

Co wiąże te rozprawy i ich autorów? Przede wszystkim łączy je wspomniana wyżej perspektywa tradycji i perspektywa współczesności (to właśnie ma miejsce w drugiej i trzeciej części książki). Łączy autorów czwartej części problematyka relacji narodowych w społecznościach lokalnych znajdujących się na pograniczu narodowym. A przede wszystkim łączą je – w większości przypadków w drugiej i trzeciej części – „obiekty badane”: Września, Węgrów i Skoczów, małe miasta z różnych części Pol-

ski. (Materiały tam zebrane dotyczące biografii, ale i działań instytucji, zostały w artykułach zgodnie z wybraną metodologią przetwarzane i generalizowane).

Książka składa się z czterech części. W pierwszej zebrałam różne spojrzenia metateoretyczne i teoretyczne na fenomen lokalności. Znajdują się tam teksty wskazujące na istotność zjawiska lokalności w przestrzeni filozofii, socjologii i antropologii. W części drugiej „W kręgu tradycji i dawności” tradycja rozmaicie rozumiana i odnosząca się do różnych obiektów (rodzin, środowisk) jest ideą spajającą te teksty. Widać z nich, jak ważną osią krystalizacyjną jest tradycja. Część trzecia poświęcona jest sferze polityki lokalnej, która znajduje się pomiędzy różnymi formami ideologii a praktykami społecznymi zarówno autorytetów, jak i zwykłych obywateli miejscowych. W części tej, bardzo silnie osadzonej w danych empirycznych z Węgrowa, Skoczowa i Wrześni, mamy teksty, w których widać ograniczenia i siłę polityki lokalnej, a także czynniki do tego prowadzące. W części czwartej bohaterami nie są już społeczności z ziem centralnych, lecz społeczności usadowione na pograniczach, w których o charakterze lokalności decydują relacje etniczne (między większością a mniejszością narodową), i różnice religijne nimi spowodowane. W zakończeniu lokalność jawi się jako interesujący przedmiot dalszych badań empirycznych i namysłu teoretycznego.

*

Na zakończenie tego krótkiego wprowadzenia – bo tylko takie może być wprowadzenie do książki tak obszernej – chciałabym podziękować wielu osobom i instytucjom, dzięki którym i badania terenowe, i przygotowanie książki były możliwe.

Dziękuję mieszkańcom Chełma, Hrebennego, Medyki, Kutna, Olesna, Przemyśla, Skoczowa, Tomaszowa Lubelskiego, Wrześni, Węgrowa, Woli Uhruskiej, którzy z nami – badaczami – chętnie rozmawiali o swoim najbliższym otoczeniu. Wiele podziękowań należy się ludziom-instytucjom w tych miejscowościach oraz działającym tam stowarzyszeniom, organizacjom i urzędom, od których zależy kształt i funkcjonowanie życia publicznego.

Dziękuję również Komitetowi Badań Naukowych i Instytutowi Spraw Publicznych, które umożliwiły przeprowadzenie większości badań terenowych, oraz Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, która łożyła i na seminarium podsumowujące wyniki naszych badań, i na książkę, która dzięki tym badaniom i seminarium powstała.

Specjalne podziękowania należą się moim najbliższym współpracownikom przy tym przedsięwzięciu: doc. dr. hab. Marianowi Kempnemu i dr Hannie Bojar, a także wielu studentom i doktorantom, którzy brali udział w badaniach terenowych i zawzięcie dyskutowali o własnych i cudzych wynikach badawczych. Mam nadzieję, że lektura książki okaże się dla Czytelników miłym przedsięwzięciem, i to takim, które zachęci nie tylko do myślenia o lokalności, ale i do działania w niej i dla niej.

Joanna Kurczewska